

HET VOORSPEL TOT HET BELEG VAN OOSTENDE :

Politieke en militaire rol en betekenis van Oostende tijdens de 2^e helft van de 16^e eeuw (deel 1)

door Roger JANSOONE

INLEIDING

Over het memorabel beleg van Oostende is er reeds heel wat (al dan niet elektronische) inkt gevloeid, zij het dan in een plotse opwelling van een flink aantal monografieën, studies en spreekbeurten van uiteenlopende aard, en dit naar aanleiding van het herdenkingsjaar 2004 "Beleg van Oostende 1604-2004". Want voordien was dit beleg gedurende vier eeuwen min of meer in de historische vergeethoek geraakt, zodat hierover weinig of niets werd gepubliceerd, met als enige en eenzame uitschieter het merkwaardig werk van E. Vlietinck "Het oude Oostende en zijn driejarige belegering" (gepubliceerd te Oostende in 1897, met een anastatische herdruk – dank zij het V.V.F. in 1975).

Doch over het vrij langdurig "voorspel" tot dit aanslepend "orgasme" van geweld en massale vernietiging is er nog aanzienlijk minder gepubliceerd, tenzij hier en daar in de rand van historische studies over de tweede helft van de 16e eeuw in de Nederlanden, met weerom als enige uitschieter diezelfde E. Vlietinck met zijn bijdragen in "Handelingen van het Historisch Genootschap" in 1898 ("La ville d'Ostende, fut-elle remise en gage à la Reine d'Angleterre par les Provinces-Unies ?") en in de "Bulletin de la Commission Royale d'Histoire" in 1901 ("Documents inédits concernant l'occupation de la ville d'Ostende par les troupes des Provinces Unies et de la Reine d'Angleterre, 1584-1604").

Het lijkt dus nuttig en interessant te zijn ook eens wat meer aandacht te besteden aan dit voorspel, al was het maar omdat het beleg zelf niet zo maar uit de lucht is gevallen doch het bloedig en gewelddadig eindpunt was van een beroerde periode die hieraan voorafging. Ten behoeve van alle belangstellenden, in en buiten Oostende, wordt hierbij een poging gedaan om nu eens alles duidelijk op een rijtje te zetten, het verhaal van een minder bekende episode uit de vaak zeer woelige geschiedenis van Oostende. Deze turbulente episode is trouwens een scharnierperiode geweest in de geschiedenis van de Nederlanden, met daarin Oostende als één van de hoofdacteurs. Reden te meer dus om dit eens wat meer in de verf te zetten, en meer bepaald en niet toevallig in het ledenblad van "De Plate".

EEN NIEUWE VORM VAN OORLOGVOERING

Voor een goed begrip van de toenmalige toestand in het algemeen en van het globaal historisch kader moet hier vooreerst gewezen worden op een fenomeen waaraan tot dusver nog niet veel aandacht is besteed, namelijk de militair/technologische omwenteling in de 16^e eeuw, waardoor oorlogvoering niet alleen totaal anders werd maar vooral ook veel duurder. In dit verband is het van belang omdat Oostende in de 2^e helft van de 16^e eeuw niet zozeer een economische rol heeft gespeeld (gaandeweg zelfs vrijwel onbeduidend), maar veeleer en allengs zelfs overwegend een militaire rol, met daaraan verbonden uiteraard een grote politieke rol en betekenis als vooruitgeschoven zuidelijk bastion van de Nederlandse Staten-Generaal in de zuidelijke (Spaanse) Nederlanden. Deze scharnierperiode werd immers in militair opzicht het strijdtoneel waarin buskruit, vuurwapens, kanonnen, forten, vestingen en garnizoenen van doorslaggevend belang werden, evenals nieuwe vormen van tactiek en strategie.

Bij het beleg van Constantinopel door de Turken in 1453 was reeds gebleken dat de kennis en het doeltreffend gebruik van vuurwapens de aloude manier van oorlogvoering zou wegdringen.

Overigens had de slag bij Crécy in 1346 (tijdens de Honderdjarige Oorlog tussen Frankrijk en Engeland) de “primeur” van het aanwenden van het kanon in Europa, met name de “bombarde”, een nogal primitief geval (met stenen projectielen) dat vooral bedoeld was om schrik en verwarring te zaaien in de gelederen van de aanstormende tegenstander. Het ging hier eigenlijk (net zoals in zoveel andere zaken) om een Chinese innovatie, begonnen met de uitvinding van het buskruit en leidend tot het inschakelen in China (reeds in de 13^e eeuw!) van een geschut in de vorm van een liggende vaas. In een Engels manuscript uit 1326 staat voor het eerst een dergelijk, nog vrij primitief Chinees “kanon” afgebeeld. Wapensmeden in Europa (o.a. in het prinsbisdom Luik) inspireerden zich hierop en vervaardigden al vrij vlug een eigen type, langer en uit één stuk gegoten in brons (soms ook gemaakt uit diverse lagen ijzer omspannen met hoepels). Bij veelvuldig gebruik kon het wel eens gebeuren dat een dergelijk kanon met een hevige knal uiteensprong, zij het dan met minder kans bij een bronzen exemplaar. Er ontwikkelden zich al vlug twee soorten: enerzijds zwaar belegeringsgeschut (om een bres te slaan in de muur van een belegerde stad of vesting) en anderzijds veldgeschut (kleinere en lichtere kanonnen gericht tegen voetvolk en ruitery). Een belangrijke verbetering (naast enkele andere) was het invoeren, in de 16^e eeuw, van een verrijdbaar onderstel.

Het hoeft geen betoog dat dit voor keizers en koningen een zeer dure zaak werd, des te meer daar de keerzijde van de medaille erin bestond dat zij niet alleen over die nieuwe aanvalswapens dienden te beschikken ... maar dat zij ook dringend moesten uitzien naar nieuwe verdedigingsmiddelen tegen die aanvalswapens, wat zich dan hoofdzakelijk vertaalde in het bouwen van een nieuwe vorm van vestingen en verschansingen ter vervanging van de middeleeuwse kastelen en burchten die geen bescherming meer boden tegen al dat buskruitgeweld. In dit verband was de artillerietoren een merkwaardige uitvinding : een ronde toren met zeer dikke muren en voorzien van geschut dat aanvallers vanuit een zeer geschikte positie onder vuur kon nemen. Meteen werd dit alzo de glorie tijd van militaire ingenieurs en architecten, een tot dusver vrijwel onbestaand beroep.

De grote impuls tot die militaire architectuur kwam uit Italië via de “trace italienne”, gekenmerkt door de “polygoon”, de veelhoekige vorm van de vesting, met schietgaten die elkaar vanuit de opeenvolgende zijmuren afschermden in een gemeenschappelijke invalshoek zodat het voor een aanvaller onmogelijk werd om ongedeerd de muren te benaderen. Bovendien werd doorgaans omheen de vesting nog een eerste-lijn-verdediging aangebracht bestaande uit aarden wallen en schansen, met de bedoeling de aanvaller te laten terechtkomen in een moordend kruisvuur. Het gevolg van een en ander was dat bij een belegering een beroep moest worden gedaan op belegeringsexperten, gespecialiseerd in het ontwerpen van een netwerk van loopgraven en stellingen omheen de belegerde stad of vesting, waarbij dan met vallen en opstaan een zwakke plek moest gezocht worden in de verdediging van de tegenstander. Of met andere woorden: een moeizaam, kostelijk en aanslepend gedoe, met aan beide kanten vaak veel doden en gekwetsten, en meestal ook veel slachtoffers van ziekten, ongemakken en ontbering bij een aanslepende belegering.

Oostende was al vrij vlug een goed voorbeeld van deze militaire innovatie, met de nadruk op “vlug” ... want het kon niet vlug genoeg gebeuren omdat de nieuwe vesting onvermijdelijk al snel de “vuurdoop” zou krijgen! Want tijdens de godsdienstoorlogen van de 16^e eeuw kreeg Oostende een opmerkelijke militaire betekenis als de meest vooruitgeschoven egestelling van de Nederlandse Staten-Generaal in de zuidelijke Nederlanden. In 1580 werd Oostende door Willem van Oranje omgebouwd tot een vrijwel oninneembaar bolwerk, waarin ook de haveninfrastructuur zeer doeltreffend werd opgenomen. De werken waren nog niet helemaal voltooid wanneer de Spaanse landvoogd Farnese de stad reeds kwam belegeren, doch zonder resultaat. Oostende bleef vervolgens nog ruim 20 jaar, en dus nog lang na de val van Antwerpen in 1585, een doorn in het oog van Spanje en van de contrareformatie.

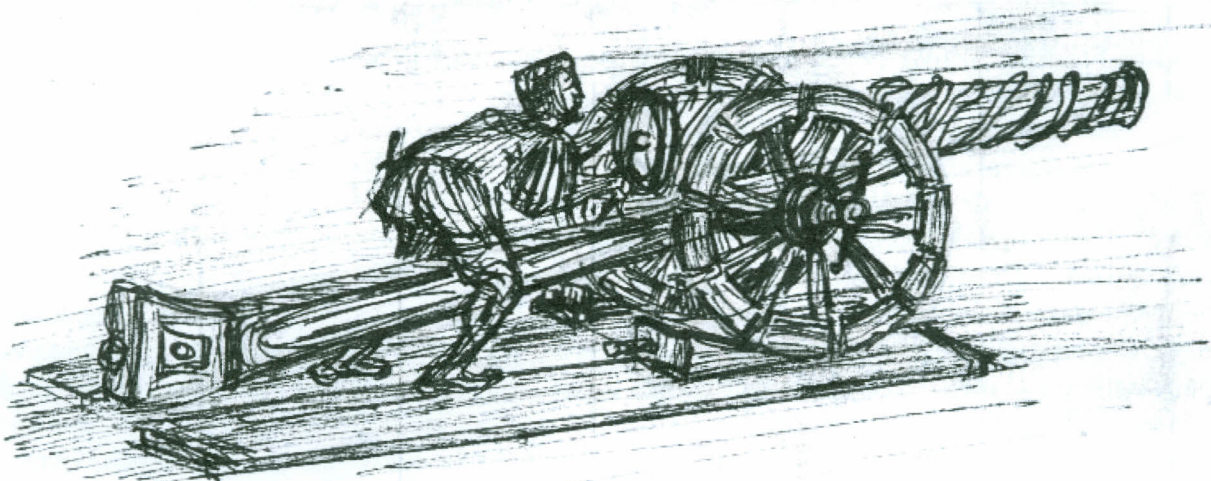
Wanneer we het hebben over vuurwapens, mag uiteraard het handvuurwapen niet onvermeld blijven, dat insgelijks een hele evolutie onderging, eerst de haakbus, vervolgens het musket en tenslotte (vanaf 1550) het musket met radslot (een soort van aansteker) en het musket met snaphaanslot (een vuursteen). Tegen laatstgenoemde vuurwapens was het klassieke metalen harnas niet meer bestand, en dit reeds van op een afstand van 200 meter, voor die tijd een indrukwekkende afstand! En bij de ruitserij werd het pistool het belangrijkste wapen, zeker bij een aanval tegen voetvolk, waarbij de ruiters de tactiek van de “caracole” gebruikten. Al bij al dus een gouden tijd voor de wapensmeden, die de vraag nauwelijks konden bijhouden!

Tevens begonnen de vorsten af te stappen van het traditionele feodale leger uit de Middeleeuwen, gebaseerd op het tijdelijk en occasioneel samenbrengen van feodale heren, elk met hun eigen achterban van opgetrommelde gelegenheidssoldaten. In hun plaats kwamen huurlingen, aangevoerd door “condottieri” (dit fenomeen vond immers zijn oorsprong in Italië), die hun diensten kwamen aanbieden aan de meestbiedende. Zij waren niet gemotiveerd, tenzij voor soldij en buit, en als de soldij soms te lang uitbleef, was muiterij en plundering (cfr de “Spaanse furie” in Antwerpen) of overlopen naar de vijand voor hen geen bezwaar. Hoe dan ook, dit in dienst houden van huurlingenlegers betekende voor de financieel reeds sterk belaagde vorsten nog een bijkomend kostenplaatje naast al die andere kosten van militaire aard. Maar hieraan viel niet te ontsnappen : zelfs iemand zoals Willem van Oranje die zelf geen vorst was maar een ideologische en politieke strijd voerde tegen de koning van Spanje, zag zich ertoe verplicht een groot aantal huurlingen (“Landsknechten”) in dienst te nemen want met zijn eigen aanhang van anti-paapse en anti-Spaanse rebellen was de strijd tegen het geoefend en ervaren Spaanse leger zo goed als uitzichtloos. Sommige (meestal arme) gewesten in Europa (vooral Zwitserland en verscheidene Duitse “Länder”) zagen zelfs een belangrijke bron van inkomsten in het leveren van deze “uitzendkrachten” ... en meteen ook een hulpmiddel voor het wegwerken van een plaatselijk niet te bezigen bevolkingsoverschot.

Een andere extra-kost qua militair personeel was ook de noodzaak om garnizoenen te legeren in vestingen, forten en vestingsteden (zoals Oostende), met daaraan verbonden de noodzaak van het in stand houden van aanvoerlijnen, soms over zee (zoals in het geval van Oostende) of soms doorheen vijandelijk gebied. Omdat dit materieel en financieel niet altijd continu mogelijk was, betekende dit in de praktijk dat die garnizoenen af en toe aangewezen waren op een zekere vorm van "zelfvoorziening", d.i. rooftochten en plundering in de onmiddellijke en soms verre omgeving. Wanneer dit gebeurde "behind enemy lines", d.i. in vijandelijk gebied (zoals weerom wat betreft Oostende), dan leverde dit onrechtstreeks wel een bijkomend militair en politiek voordeel op door economische en financiële ontreddering teweeg te brengen in het kamp van de tegenstander (wat men nu "economische oorlogvoering" zou kunnen noemen). Tevens bemoeilijkte dit in die gebieden het innen van belastingen (men kan immers een kei het vel niet afstropen!) ... terwijl vorsten en overheden in toenemende mate afhankelijk werden van een goed draaiende fiscaliteit.

DE GODSDIENSTOORLOGEN IN DE 16^e EEUW

De term "godsdienstoorlogen" geeft kennelijk een verkeerde indruk van wat er in werkelijkheid in die zeer woelige periode gebeurd is. Weliswaar was er in brede kringen, zowel rijk als arm, heel wat ongenoegen over allerlei wantoestanden in de katholieke kerk. Het was dan ook niet verbazingwekkend dat zowat overal in Europa "hervormers" opdoken die dat allemaal aanklaagden en hierbij grif gehoor vonden. Wellicht nog meer verbazingwekkend was het feit dat de hoogste kerkinstanties het gevaar hiervan niet of niet tijdig inzagen ... en zich beperkten tot het genadeloos vervolgen van die "ketteren" en hun aanhangers. In veel gevallen waren die prelaten tegelijkertijd ook wereldlijke vorsten (of sterk ermee verbonden) en dat verklaart allicht hun reactionaire en behoudsgezinde houding.

VELDBESCHUT 1550

Maar die hervormingsgezinde stroming (nadien de "reformatie" genoemd) was reeds van bij het begin niet alleen een kwestie van godsdienst en theologie. Dat was al in een vroeg stadium zeer duidelijk bij de opstand van de Duitse boeren tussen 1524 en 1526, een gewapende en verbitterde strijd tegen de kerk maar ook tegen de adel, een strijd tegen uitbuiting en onrecht, ... dit alles in de naam van God en met bijbelse leuzen en gezangen (voor het eerst werd een godsdienstig lied, doorgaans een psalm, tevens een strijdlied). Het volledig "establishment", dat zich bedreigd voelde, keerde zich tegen de boeren, met inbegrip van Luther ... die nochtans in zekere zin als de

“aanstoker” tot deze opstand mocht beschouwd worden. De boerenopstand werd krachtdadig onderdrukt, maar de “sociale factor” zou voortaan in de kerkgeschiedenis een voortdurend twistpunt blijven in de verhouding tussen sociaal bewogen gelovigen en de kerkelijke hiërarchie (cfr bij ons het geval Daens en later ook nog de “Bevrijdingstheologie” in Latijns Amerika).

Maar niet alleen de boeren doch ook een deel van de Duitse adel was intussen hervormingsgezind (of “protestant”) geworden, weerom ook al niet om louter godsdienstige redenen. Zij stichtten hiertoe in 1531 (dus reeds kort na het neerslaan van de boerenopstand) het “Schmalkaldisch Verbond”, dat duidelijk gericht was tegen de katholieke keizer Karel (en “katholiek” betekende in casu dat hij, om politieke redenen, in zijn Rijk geen andere godsdienst wou aanvaarden dan de katholieke). Keizer Karel versloeg de opstandige Duitse vorsten in 1547 bij Mühlberg (pas in dat jaar omdat hij voordien de handen vol had in zijn strijd tegen Frankrijk en tegen de Turken). Maar dit was slechts een Pyrrusoverwinning, want de kwaal zat intussen reeds veel te diep. Ingevolge die patstelling ontstond in 1555 de “godsdienstvrede van Augsburg”, op basis van het principe “cuius regio eius religio”, d.i. het ontstaan van een “officiële” godsdienst zoals voorgeschreven door iedere vorst op zijn eigen grondgebied.

De volgende fase in die godsdienstoorlogen speelde zich af in Frankrijk, na de dood van koning Hendrik II in 1559. In de machtsstrijd om de troonopvolging was godsdienst hier insgelijks van ondergeschikt belang, tenzij als probaat middel om katholieken en protestanten tegen elkaar in het harnas te jagen. In dit aanslepend conflict was de meest beruchte moordpartij de Sint-Bartholomeusnacht in Parijs op 24 augustus 1572, ook wel “les noces de sang” genoemd (de “bloedbruiloft”), een eeuwige smet in de geschiedenis van Frankrijk, een lafhartige en weerzinwekkende nachtelijke afslachting van een groot aantal vooraanstaande Hugenoten die naar Parijs waren gelokt voor een bruiloftsfeest. Na 30 jaar bloedig geharrewar eindigde deze patstelling in 1589 met de troonsbestijging van Hendrik IV van Navarra, een protestant “bekeerd” tot het katholiek geloof (“Paris vaut bien une messe!”), vervolgens uitlopend in het Edict van Nantes van 1598, waarbij aan de Franse protestanten het recht werd gewaarborgd om hun eigen godsdienst te belijden, een recht dat hun vervolgens door Lodewijk XIV, de “Zonnekoning”, weer zou worden ontnomen.

Kort na Frankrijk komen wij in de volgende fase terecht van de godsdienstoorlogen, namelijk in de Spaanse Nederlanden. Dit begon met de “Beeldenstorm” in 1566, niet toevallig in de Westhoek waar een pre-industrieel proletariaat in toenemende verpaupering graag gehoor gaf aan de opruiende toespraken van calvinistische “hageprekers”. De reactie vanuit Madrid was kordaat maar onverstandig (zoals trouwens overal elders in die tijd). Koning Filips II, zoon en opvolger van keizer Karel, zond de alom gevreesde hertog van Alva naar de Nederlanden voor het herstellen van rust en orde. Deze held van de slag bij Mühlberg was een zeer bekwame legeraanvoerder maar volstrekt geen diplomaat noch administrator. Met zijn repressieve rechtbank (de “Bloedraad”) en met het invoeren van een bijkomende belasting (de “Tiende Penning”) bereikte hij uiteraard geen pacificatie maar precies het tegenovergesteld effect. Aldus werd het “Wonderjaar 1566” het begin van de Tachtigjarige Oorlog tussen Spanje en de afgescheurde noordelijke provincies, met tijdelijk ook uitlopers in de zuidelijke Nederlanden via calvinistische bolwerken in Antwerpen, Gent, Aalst en Oostende, aangevuld met “Bosgeuzen” (waarvan thans nog een laatste restant in Sint-Maria-Horebeke) en met “Watergeuzen” (vooral bekend wegens de inname van Den Briel). Tot de vrede van Munster in 1648 zouden de Nederlanden (en vooral Vlaanderen) het strijdtoneel blijven van de eindeloze worsteling tussen twee totaal tegengestelde ideologische, politieke en religieuze opvattingen, met gevolgen tot op vandaag. In dit alles omvattend conflict heeft Oostende gedurende verschillende decennia een belangrijke militaire en politieke rol gespeeld.

(wordt vervolgd)